

Փարպեցիին՝ կարծենք՝ բեռնագիր արձանագրութիւն մը չէ՝ զոր հասկնալու համար զանազան լեզուներու կարօտ ըլլանք:

Ներկայացուած քննական նոր ուղղութիւնը գնահատելով հանդերձ, Փարպեցւոյ թույլի վաւերականութիւնը դեռ զօրաւոր հիմնքու վրայ կանգնած կը նկատենք:

ՎԱՆԱՏՈՒՐ

Բ Ա Յ Ն Ա Մ Ա Կ

Առ գերյարգելի Տօքթ. Ն. Ներսէս Տ.

Դայրայեղ հետաքրքրութեամբ ընթերցած եմ Ձեր մէկ յօդուածը՝ Բագմամէզ ամսագրի, փետրուարի թւոյն մէջ, ուր խկապէս ամենաբուռն բաղձանքով մը կ'ուզէիք հետաքրքրութիւնը շարժել, հայ ընթերցող հասարակութեան և մանաւանդ բնագիտասէր մտքերուն դէպի Հայ բուսազբոյր մը կազմութեան գաղափարը, զոր սքանչելի կը գտնեմ, իբր վաղուց հետաքրքրուող: Ես՝ մասնաւոր ջանքեր ըրած եմ խորհուրդ հարցնելու ֆրանսացի բուսաբաններու, որպէսզի յաջողուի ինձ՝ ոգեւորուած մէկ աշխատաւորը լինի՝ Հայ բուսագրքի մը կազմութեան պարագային:

Ինչպէս գրած էիք, կարծուածէն շատ հսկայ գործի մը առջև կը գտնուի այն՝ որ կը ջանայ Flore մը կազմաւորել և բուսական աշխարհի գիտնականաց ճանչըցնել դեռ ինչ գողտրիկ բոյսեր, որոնք լքուած կ'աճին Հայաստանի շատ բարձունքներուն վրայ:

Բուսաբան (Herbier) մը նախ տրամադրելի ունենալ, անա՛ առաջին փորձը, որով կը փափաքիք Ձեր նպատակակէտին հասնիլ, ունենալով նաև աւելի գործնական միջոցներու գաղափարը:

Ներկայ ոչ մի բուսաբանը, չորացած բոյսերու ուսումնասիրութեանց պիտի յեռուէր դժուարին տարիներ գրաւող Flore պատրաստելու համար: Կրկնապատիկ կը դժուարանայ Ձեր աշխատանքը այդ պա-

րագային, մանաւանդ եթէ զանոնք պատրաստողները զօրաւոր միջոցներ չեն ունեցած. յաճախ այնպիսի տարօրինակ ձեւերու տակ կը ստանաք զանոնք, որ ահա մայ կը տարակուսի, նոյն իսկ վարժ բուսաբանը: Ուրեմն ինչ եղբակացութեան պիտի յանգիք, եթէ օրնկ. անհրաժեշտ է գիտնալ ծաղիկներու գոյնը, որ բոլորովին փոխուած է անխնամ պատրաստուելուն համար:

Հետեւաբար աւելի խոհեմ միջոց չկայ, եթէ ոչ երկաթը սալին վրայ ծեծել և բոյսերու ուսումնասիրութիւնը՝ տեղին վրայ կատարելու միջոց մը ճարել, ինչ որ Ձեր եռանդուն փորձին համար թերևս հնարաւոր լինի, այսինքն ըստ կարելւոյն թարմ բոյսեր ունենալ, մինչև ձուարանի (ovaire) խորը թափանցելու համար՝ ի հարկին:

Ձեր՝ էջ 51, համալսարանական դասընթացքի նկարագրութիւնը միակ քաջ ու ուղիղ արտայայտութիւնն է Flore մը պատրաստելու նախագաղափարին: Ձրան սացի տիտղոսաւոր մէկ բուսաբանի՝ Mr. François (Dr. ès science naturelle) կարծիքը, շահաւոր կը լինի յիշել աստ, թէ Herbier (բուսաբան) ով բուսագիրք կազմելու գաղափարը հին է այլևս և աւելի հասուն գործ կը ստացուի թարմ ուսումնասիրութեամբ, և այն ալ կեղրոն մը որոշելով՝ հետզհետէ ընդարձակել սահմանը, ինչ որ տարիներու գործ է: Ստուգիւ ալ տարիներ պէտք է դնել, ինչպէս եւրոպական Flore ներու գիտնական հեղինակներն ու իրենց գործակիցները ըրած են:

Հետեւաբար Ձեր՝ մանրագիր յիշած՝ էջ 50, Պ. Աճառեանի ենթադրութեան հետ համամիտ չեմ կրնար լինիլ, յարգելով սակայն Պ. Արթինեանի ձեռնհասութիւնը, որն անձամբ այդ բանը չպիտի ըսէր անշուշտ:

Ահա թէ ինչ «Արթինեանի պէս աշխատասէր, բուսաբանութեան հմուտ, և հայերէնի տեղեակ....» են:

Դուք, որ անշուշտ եւրոպական բուսաբան մը կազմելու ատիթն ունեցած էք,

կրնաք եզրակացնել, թէ մէկ ամառուան մէջ կարեւոր արդիւնք չէ՛ կարելի սպասել. և ինչպէս, Ձեր Աւարտաճառի պատրաստութեան միջոցին մէկ օր դրիք՝ մէկ բոյսի ուսումնասիրութեան համար, հապաքանի՞ օր պէտք է դնել տասնեակներու համար, որովհետեւ կարելի չպիտի լինի քաջ բուսարաններ գտնել ի Հայաստան, մէկ ակնարկով յաճախ՝ դժուարութիւններ լուծելու համար: Եթէ ի նկատի առնենք և ճամբորդութեանց դժուարութիւնը՝ աւելն ինչ հասկնալի կը լինի:

Հայ Floreի մէկ հետաքրքրական կէտը պիտի ըլլայ նաև հաստատել կլիմայական և տեղական տարբերութիւններ Հայաստանի և Եւրոպայի spontané աճող բոյսերու միջև: Ես կը կարծեմ, որ ռամկական անուններն ալ ուսումնասիրութեանց պիտի արժանանան՝ այն հայեցակէտով, երբ օրինակ, Ֆրանսացիին կոչէ, Herbe-aux-chats, Nepeta գիտական անունն ունեցող բոյս մը, բուզահեռաբար Հայ գիւղացիին, որ նոյն բոյսը կ'որոշէ «կատուի խոտ» անուանելով:

Այս նպատակին համար, ձեռքի տակ ունենալով՝ եւրոպական Flore ներ ջանացած եմ և կը ջանամ դեռ բուսարան մ'ալ ունենալ: Այսօր անոնց թիւը կը հասնի 600ի իբր ամենակարեւոր տեսակներու, զորս հաւաքած եմ ի Ֆրանսա և մանաւանդ ի Չուիցերիա, որ ճոխ վայր մը համարուած է, լեռնային բոյսերու. չմոռնամ ըսել թէ այս բոյսերէն մեծ մասը չորացուցած եմ՝ արդուկի միջոցով՝ որ յաճախ հիմալի արդիւնք կուտայ:

Ըստ իս, Հայաստանի լեռնային մասերը, շատ աւելի ողջ ու հետաքրքրական արդիւնք յառաջ պիտի բերեն քան փոքր Հայքը, նախորդին համար ի նկատի ունիմ կարինք, զոր շատ լաւ կը ճանչնամ և ուր նոյն իսկ 6 տարի առաջ բուսարան կազմելու ձեռնարկած եմ, սակայն ինչ ինչ արգելքներով մէկ կողմ ձգած այդ հետաքրքրական գործը: Անշուշտ ուրախ կը լինիք Լսել, թէ Ֆրանսայի Savoie, Haute-Savoie բոյսերով ճոխ գաւառները դեռ

շատ պակասներ ունին՝ համեմատելով կարինի հետ. այս ուսումնասիրութիւնն ըրած եմ անցեալ ամրան վերջերը:

Վերջապէս՝ Ձեր ապագայ Floreին և ուրիշներու հեղինակածին միջև շփոթութեանց տեղի չտրուելու համար, ինչպէս Ձեր յիշած հեղինակներու նկարագրութեանց միջև, Լինէոս, Տէ Գանտու, Պուսսսիէ, միակ ու կտրուկ դարմանն է հրաժարիլ, եթէ հնարաւոր է, չոր բոյսերու ուսումնասիրութենէն:

Այստեղ, կրնամ Ձեզ տալ օրինակ մը, որ լիուլի գաղափարը պիտի տայ չոր բոյսերու ուսումնասիրութեանց անտեղիութեան:

Orléans (Loiret)ի մօտերը՝ ուսումնասիրութեանցս ժամանակ Echium (Ֆրս. Viperine) մը գտած եմ, որ բնաւ չնմանիր սովորականին, որմէ անհամարներ կան նոյն նահանգին մէջ, բացի ծաղիկներու կապոյրտ գոյնէն: Թէպէտ քննութեանց նիւթ դարձած է այդ, հաստատուելու համար թէ հիւանդութեան մը արդիւնք է, ինչ որ դեռ կարելի չէ եղած.... որովհետեւ քոյսը երկար ժամանակէ ի վեր չորացած է, բայց յամենայն դէպս ուրիշ պատճառ մը պէտք է փնտռել, առ նուազն ուրիշ մը ունենալ ձեռքի տակ:

Ձեր նոյն յօդուածի մէկ արտայայտութիւնը՝ վերին աստիճանի հետաքրքրութիւն շարժած է, բայց կը կասկածիմ ուղիղ հասկցած լինելուս: «Առ այժմ 340է աւելի գոտ հայկական բոյսերը ցամաքած ձևացուցած ըլլալով, զետեղեցինք մեր վանքի գիտութեանց թանգարանին մէջ»:

Արդեօք զուտ հայկական ըսելով՝ պէտք է հասկնալ այնպիսի բոյսեր, զորս կարելի չէ՛ գտնել եւրոպական Floreի մէջ, թէ Հայաստանէ եկած բոյսեր և դասաւորուած: Փառաւոր երեւոյթ կը լինի անշուշտ եթէ առաջին պարագան է:

Ուստի, սիրելի Տօքթօր, սրտագին շնորհակալութեամբ Ձեր նախաձեռնարկը, յաջողութիւն կը մաղթեմ Ձեզ, յուսալով միանշանակ, թէ անդու խուզարկութիւններ

և անձնուէր աշխատաւորներ պիտի ըն-
ծայեն մեր հայրինքին և՛ իր Flore, որմէ յետոյ ամէն ոք պիտի ունենայ իր բուսարանը՝ անհրաժեշտ պիտակով:

ԱՐՋՈՒԿԵՆՑ

ՎԱՆԲՈՒՍԱԿ

Ա Ն Պ Ե Ր Ա Ն Ց Ա Ր Ո Ւ Ն՝

Որչափ կրնամ վստահիլ յիշողութեանս՝ կարծեմ տարի մ'առաջ (1905) էր որ «Սուրհանդակ» մէջ երեցաւ «Գիցարտահակոս ծաղիկ մը» խորագրով յօդուած մը՝ «Ախպէրանց արին»-ի մասին:

Յօդուածագիրն իր գիտցած տարտած ծանօթութիւնները տալէ յետոյ՝ կոչում կ'ընէր գաւառացի բուսագէտներու, մասնաւորապէս կարնեցիներու, որ այս բոյսի մասին ունեցած իրենց ստոյգ ճանաչողութիւնը, կազմական նկարագիրն ու այլ յատկութիւնները ծանօթացնեն բուսաբանական աշխարհին:

Կ'յիշեմ նաև որ յօդուածագիրը Էւրոպացի բուսաբանի մը խօսքն ալ ընկելով կ'գրէր թէ ան առաջին անգամ այդ ծաղիկը կարնոյ կողմերը գտնելուն՝ յոյժ սքանչացած՝ «Դրախտի բոյսերէն հագուագիւտ միացորդ մը» կոչեր էր՝ իր վառ տեսքին համար:

Այդ յօդուածը կարդալէ առաջ և վերջ՝ Ախպէրանց աշիւնն ինծի ծանօթ էր թէ՛ն՝ բայց դեռ ի վիճակի չէի լիակատար ծանօթութիւն մը տալու՝ անոր մասին:

Հիմա որ իմ կազմած ընդարձակ Բուսաբանին («Վանքուսակ») — Herbar — շքեղ ծաղիկներէն մէկն ըլլալով՝ աչքիս առաջ ունիմ անոր չոր ծիւլերը՝ պարտք կ'զգամ գիտածներս ղենելու՝ Բուսաբանութեան հետաքրքիր բանասէրներու տրամադրութեան տակ:

Ասկէ առաջ յաճախ կրկնուեր է թէ՛ Հայ

Բուսաբանութիւնն աղքատ էր բուսաբանութեան կողմէն: Ասի ուղիղ համարուի գուցէ միայն գրական բարբառին մէջ. մինչ մեծ անիրաւութիւն ու տգիտութիւն պիտի ըլլար՝ նոյն վճիռն արծակել նաև Գաւառաբարբառի՝ մասին որ մանաւանդ ոչինչով այնքան հարուստ է՝ որքան բուսաբանական բառազանձերով:

Հայացի բուսաբանական գիրքերէն նորագոյնը ու լաւագոյնը — իմ գիտցածնեւրէս — Հ. Մէնէվիլիեանինն է, ուր անունն իսկ չկայ այս բոյսին. հետեաբար «Ախպէրանց արուն»ը բոլորովին նոր բոյս մ'է բուսաբանութեան համար:

Յայտնի է թէ՛ բուսաբանութեան մէջ Երկրլթակ (Dicotylédones) տունկերու տիպարն իր մէջ կ'պարփակէ բուսական աշխարհի մեծագոյն մասը. այսինքն բոյսերու բազմաթիւ դասեր, կարգեր և տեսակներ՝ այս հատուածին տակը կ'երթան:

Երկրլթակ տունկերու երկրորդ դասը կը կազմեն փողածաղիկ տունկերը, զորս պատշաճ է կոչել մանաւանդ կցաթերթ ծաղկով բոյսեր, ինչպէս կ'որակէ արդէն լատին Gamopétale կամ Monopétale բառը:

Արդ, «Ախպէրանց արուն»ը որ թուրքերէն գարդոյ գանը, և քրդերէն կոյիլիկ կը կոչուի՝ պիտի դասաւորենք Երկրլթակ փողածաղիկներու դասուն՝ Մակաբոյս տունկերու (Oberanchaeae) կարգին, ինչպէս որ պիտի ցուցնէ իր կազմական նկարագիրը:

Հասարակ բոյս մը չ'է «Ախպէրանց արուն»ը: Իր բնավայրն է բարձր սարերու և բարձրադիր մարմանդներու կողմ հողը, ուր ան կ'ըսենի վայրաբոյս խոտերու շարքին՝ հոս հոն, փնտռուելու չափ ցանցառութեամբ, բայց աչքի զարնող ծրծղկոտն գեղեցկութեամբ մը:

Արմատը մուռն գնդարմատի պէս հաստ, ելնդաւոր, և մանր մազմզուկներով բաւական խոր կ'գտնուի հողին մէջ, մերթ առանձին ցօղունով մը, մերթ քանի մը ծիւլով միեւնոյն արմատէ բխած, Մնամէջ, լերկ ու ողորկ ցօղունը, որ ճկոյթի մը

1. Գրուած 1906ին, բայց զրաբնութեան արգիւթն աւտիպ միացած, արժու Բուսը կայ մէջը. է՛հ...: